

Новоселецька С.В.

Феномен доброти та любові до ближнього як категорія вищих моральних якостей в працях М.Смотрицького

Мелетій Смотрицький, відомий полеміст, теолог і проповідник, у молоді роки жив і навчався на Заході. У першому десятилітті сімнадцятого століття Смотрицький повертається на батьківщину переконаним гуманістом, відданий ідеям Відродження, вороже настроєний проти всілякої соціальної тиранії. Молодий і обдарований хистом літератора, він швидко опинився у гуші подій. Смотрицький здобув славу і шану в народних верствах. У питаннях віри і теології він поділяв раціоналістичні переконання, а в питаннях суспільно-політичного устрою схилявся до демократизму. Свої твори письменник почав писати польською мовою. З'явилася спочатку книга «Антиграфи» (1608), а через два роки знаменитий «Тренос» (1610). «Тренос» Смотрицького наскрізь пронизаний чуттям зворушливої любові до рідного краю і до простої людини. В книзі закладений могутній заряд демократичного протесту, алегорично вираженого у формі плачу церкви. Церква-мати голосить і «метає громи» проти тиранії і запродавства, голосить і закликає до патріотичного подвигу в ім'я національної єдності і згуртованості. Це плач не розпачу і безнадії, а крик наболілого серця, дужого і життєздатного.

«Суплікація» написана у формі відкритого листа-звернення до коронного сенату Речі Посполитої напередодні Варшавського сейму 1623 р. Книжка має зміст декларативно-публіцистичний без виразних памфлетних дошкульностей, але написана з великим патріотичним запалом.

У творі автор зумів поєднати мотиви прохання, зверненого до польсько-католицької урядової верхівки, з владним голосом утвердження ідеї політичної свободи і самовизначення української і білоруської народностей. Ці провідні мотиви насажені благородним почуттям людяності і гідності.

В даному творі проблема народної спільності і взаємної згоди в інтересах національного самовизначення і оборони від внутрішнього і зовнішнього ворога з'ясована з граничною глибиною і всебічним осмисленням. Це була остання спроба полеміста вирішити справу оборони національної святині, сподіваючись на розум і обачність польсько-шляхетського сенату. Але й цього разу влада залишилася глухою до голосу громадськості.

В обставинах урядових розправ над безневинним православним людом мовчати було б злочином, і Смотрицький береться за перо. З надзвичайною оперативністю, буквально за кілька днів, він створює і видає друком блискучий памфлет «Virificatio niewinności» (Виправдання невинності). Через два місяці цей же твір виходить другим, доповненим виданням. Очевидно, розраховуючи на більш масового читача різних суспільних верств, де тоді немало було людей сполонізованих, письменник пише польською мовою. Крім того, книга адресована і урядовій адміністрації, яка «руську» мову ігнорувала.

У першому виданні «Виправдання невинності» Смотрицький апелює в основному до християнської гуманності і справедливості, до державного розуму короля та його сеймових обіцянок. У другому - наголошує на потребі солідарності українських і білоруських станів в інтересах подолання релігійної ворожнечі, в інтересах патріотичного обов'язку перед предками і нащадками славного «руського» племені.

Смотрицький у своєму творі з душевною гіркотою пише: «... жодного іншого такого народу немає під сонцем, як наші апостати хочуть мати наш руський народ, щоб він у вірі був невільним».

Під кінець 1621 р., отже, через кілька місяців після «Виправдання невинності», він пише і видає у Вільно новий памфлет польською мовою «Obrońca Verificaciey» («Оборона виправдання»), в якому усім своїм полемічним пафосом відповідає на уніатську «Подвійну війну». Методично і вправно, твердження за твердженням аналізує і спростовує Смотрицький писання свого ідейного опонента, засуджуючи та осміюючи його перед «милоствим і ласкавим чительником» і всім чесним народом.

«Оборона виправдання» є класичним взірцем тогочасної художньо-полемічної публіцистики щодо композиції і методики викладу матеріалу, щодо прийомів полеміки і засобів художньо-публіцистичної майстерності. Тут письменник повністю виявляє ґрунтовні знання словесної «діалектики» і риторики, що їх він опанував у Віленській академії та західноєвропейських університетах. Звертає на себе увагу насамперед повторне формулювання розділів твору. Для чіткості та об'єктивності полеміки письменник спочатку у вигляді тези чи постулату виписує назву розділу із книги свого опонента, а потім ще раз у вигляді антитези формулює розділ. І так щоразу інтригує читача зіставленням думок і сміливістю та чіткістю словесного єдиноборства.

Смотрицький у цій книзі не стримує себе ні в дошкульності сатиричних виразів, ні в гумористичній дотепності та афористичності мови. На кожній сторінці, буквально в кожній фразі виблискують перлини народної мудрості і дотепу. Але письменнику не бракує ерудиції і сміливості нешадно громити ворога, захищаючи справедливі домагання і гідність рідного народу.

Смотрицький скаржиться і протестує з почуттям власної гідності, а не самоприниження, з почуттям справедливості за собою і за тією справою, яку він оборує. «Але неспокійний чоловік, - закидає він автору «подвійної вини», - який і в пустках, як мовлять, сварки шукає, побивши нас; плакати нам не дає, обвинивши, усправедливиться не допускає, оббрехавши, виправдатись боронить, зганьбивши, дати справу про себе і знести наклеп і брехню не дозволяє. Що більше? В усіх своїх несправедливостях щодо нас правим бути силкується». А трохи нижче з обуренням додає: «Ми винні, що свого власного домагаємось, а апостати інші хочуть бути правими, наше власне від нас віднявши, ще й своїм фальшивим наріканням неласку короля, його мость, пана нашого милостивого, накликає на нас силкуються».

Як переконаний борець за правду і людинолюбця Смотрицький віддає належне релігійному сумлінню людини будь-якого віросповідання. Смотрицький проти всякого насильства в церковно-релігійних справах, за «вольності» в релігійних поглядах для всіх людей. Він пише: «Ми не стоїмо на тому і не відстоюємо так дуже те, щоби унія знесена була, бо ж у країні цій вільно кожному, як він хоче, вірити. Отож народ наш руський короля його мость, пана свого, просить, аби нас при правах наших і вольностях як світських, так і духовних залишити звелів... аби нам вільне було набоженство, про те народ наш руський короля просить, а ви собі як знаєте. Уступивши нам власних наших духовних і світських дібр, нехай вас буде тисячами - заздрити не будемо».

Письменника непокоїть роздвоєння «національно-церковного життя» з безупинними сварками і сутичками, спричинені унією, його турбує послаблення культурного процесу, занепад освіти і шкіл, а в кінцевому рахунку він

бачить реальну загрозу самому існуванню народності.

Полеміст натякає насамперед на недостачу духовної науки, загального поступу серед рідного народу, який переважно змушений був поживлятися не життєтворними знаннями, а отруйною єзуїтсько-католицькою казуїстикою, дичавити і відставати від своїх європейських сусідів.

«Потрібно, кажемо, і на те зважати - пише він, - щоб роздвоєного і розрізненого дому нашого до упадку ми не привели. Світити намагаємось, але, коли ближче придивитись, догораємо. Потреба є пильнувати, аби ті каганчики обидва разом не згасли, аби з обох боків на велику ганьбу і з останньою душі власній шкодою до загибелі всім домом не прийшли... б ви своїми діями такими, які вчиняєте, швидше до загибелі славний наш і ваш народ руський приведете, а ніж до піднесення». Замість гвалту і крамоли, додає полеміст, звертаючись на адресу уніатської партії, «милості братерської з вами сердечно прагнемо» і бажаємо «спокою церкви Христовій». Мотив національної злагоди, солідарності «братів по крові», проголошений у тому виданні «Виправдання невинності», прозвучав і в кінцівці «Оборони виправдання». Цю ідею полеміст вважав найбільш плідною, іншого виходу, щоб подолати релігійну колотнечу, не бачив. Письменник з позицій християнської моралі застерігає від розлиття крові, вважаючи це актом жорстокості і дикості.

У творі «Еленхус» М.Смотрицького простежується обізнаність автора «Еленхусу» з розмаїттям навколишнього життя, взаєминами і побутом різних станів тогочасного суспільства. Це дало можливість йому подати ряд цікавих малюнків і ескізів, які мають повістярський характер. Тут і конфесійні відносини між «людьми набожним», і вочіччя уніатських «пастирів» задля «ловитви душ», культурні інтереси і смаки людей, позбавлених релігійної обмеженості, прояви релігійного вільнодумства серед шляхти і міщанства, побут і інтелектуальний рівень уніатських і православних ченців, навіть окремі штрихи життя віленської братської школи. Доводиться лише пошкодувати, що Смотрицький, пишучи поспіхом, часом цінні для історії факти не зміг розгорнути і белетризувати повніше.

Значення наступного твору «Апокрисис» полягало в тому, що в ньому містилося ідеологічне обґрунтування прав українського народу, що сприяло його соціальній і національно-визвольній боротьбі.

Розглядаючи велике коло питань, автор «Апокрисису» обстоює раціоналістичні і гуманістично-демократичні принципи побудови соціально-політичних, релігійних, і національних відносин на Україні кінця XVI - початку XVII ст. Він відкрито обстоює реформаційно-протестантські ідеї, використовуючи їх історично-прогресивне зерно для захисту прав і свободи українського народу.

Смотрицький, аргументуючи принцип соборності і демократизації в церковно-громадському житті, обстоював прогресивні, гуманістичні погляди. Автор «Апокрисису» обстоює ідею рівності людей незалежно від місця і становища в житті. З цього випливає пояснення відносин між монархом (владою) і народом (підданим): монарх не є беззастережно абсолютно повновладним володарем над своїми підданими. Це питання полеміст розглядає в двох аспектах, беручи за основу розуміння людини як єдності душі і тіла.

Влада монарха, на його думку, зовсім не торкається душі. Влада монарха не є абсолютною і стосовно «тіла» людини, тобто в земних, світських, суспільно-державних справах. Твердження про «всевладдя Боже» полеміст спрямовує на обстоювання тієї думки, що монарх не має ніякого права чинити свавілля, беззаконня над народом, здійснювати безконтрольне самовладдя, що стосунки між монархом і народом мають засновуватись на законі і їхній

добровільній згоді, на вимогах «права і божого, і природного». Смотрицький вважає за потрібне ноголосити на принципах взаємної поваги між феодалами і «посполитими людьми», а відтак і на потребі обопільного чесного виконання обов'язків. Для нього це важлива умова суспільної згоди.

Кожен з цих творів сповнений високого патріотичного пафосу, гуманізму і відваги. Це справжні перлини полемічної літератури. Мелетій Смотрицький збагнув, що чвари між західним і східним християнством мають основу не в богословській теорії, а в світській політиці, соціальній ідеології. Письменник декларує думку про те, що не віра об'єднує людей, а національне походження, приналежність до народності. Віра – це справа власної совісті. Але почуття національної солідарності має об'єднувати людей рідного краю і забезпечувати мирне існування суспільства.

Література

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. – К., 1872. – Ч.1. – Т.5 – С.4.
2. Абрамович С.Д. М.Смотрицкий та проблеми філологічної культури барокко. Укр. літ-ра XV-XVI ст. та інші слов'янські літератури. К. - 1984. – С.137-160.
3. Барановський С. Дерманський настоятель М.Смотрицький. // Вол. Епарх. Ведомості 1875. - №19 – С.750.
4. Батюшков. Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края. // СПб. – 1888. – С.22.
5. Беларуская литература. – Мн., 1977. – Вып. 5. – С.150-153.
6. Возняк М. «Тренос» М.Смотрицького. // Діло. – 1910 - №138. – С.10.
7. Голубев С. Пётр Могила и его сподвижники. – К., 1883. – Т.1 – С.185.
8. Короткий В.Г. Літературна полеміка М.Смотрицького у 20-ті роки XVII ст. Укр. літ-ра XV-XVI ст. та інші слов'янські літератури. К. - 1984. – С.117.